

استفاده سنتی گیاهان طبی توسط جوامع محلی ولسوالی بهسود، میدان وردک

محمد تقی حلیمی^۱، پوهندوی دکتور عبدالغنی کریمی^۲، خالد جویا^۳، عبدالروف حامد وزیري^۴

^{۱،۲،۳،۴} دپارتمنت فارمکوجنوزی، پوهنځی فارمسی، پوهنتون کابل، شهر کابل، افغانستان

ایمیل: karimiabg@gmail.com

چکیده

دانش بومی پیرامون استفاده گیاهان طبی بخش مهمی از نظام صحتی سنتی در جوامع روستایی افغانستان بوده و در معرض فراموشی تدریجی قرار دارد. این تحقیق به منظور شناسایی گیاهان طبی و مستندسازی دانش طبی بومی مردم بهسود انجام شد. معلومات با استفاده از پرسشنامه‌ی بسته از قریه‌های سیابوته، لوره، دامن خلق، باغزغان، شیخ سنگ و پنج آسیاب جمع آوری گردید. نمونه‌های گیاهی طبی بازدیدهای میدانی از ساحات رویش طبیعی جمع آوری، پرس و به پوهنځی فارمسی پوهنتون کابل انتقال و در آنجا شناسایی گردیدند. داده‌ها در برنامه‌ی میکروسافت ایکسل تحلیل شد. نتایج نشان داد که مردم بهسود از ۴۶ نوع گیاه طبی متعلق به ۲۰ خانواده‌ی گیاهی برای معالجه‌ی امراض مختلف استفاده می‌نمایند که خانواده‌های Asteraceae، Lamiaceae، Apiaceae و Fabaceae بیشترین سهم را دارند. اندام‌های روی زمینی، دم‌کرده و جوشانده رایج‌ترین بخش و روش مصرف گزارش شد. این مطالعه نشان می‌دهد که دانش بومی هنوز حفظ شده؛ اما در میان نسل جوان رو به کاهش است و نیاز فوری به ثبت و حفاظت آن وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: بهسود؛ دانش بومی طبی؛ طب سنتی؛ گیاهان طبی؛ میدان وردک

Traditional Use of Medicinal Plants by Local Communities in Behsud Regions, Maidan Wardak

Mohammad Taqi Halimi¹, Abdul Ghani Karimi², Khalid Joya³, Abdul Rauf Waziri⁴

^{1, 2, 3, 4}Department of Pharmacognosy, Faculty of Pharmacy, Kabul University, 1006, Kabul, Afghanistan

Email: Karimiabg@gmail.com

Abstract

Traditional knowledge about the use of medicinal plants is an important part of the rural healthcare system in Afghanistan and is gradually declining. This survey aimed to document medicinal plants and the indigenous knowledge of the people of Behsud in Maidan Wardak Province. Data were collected from Siabuta, Lora, Daman-e-Khalk, Baghzaghan, Sheikh Sang, and Panj Asiab villages through interviews using structured questionnaires. Plant specimens were collected, pressed, dried, and transferred to the Faculty of Pharmacy, Kabul University, where they were identified. Data were analyzed using Microsoft Excel. The results showed that 46 medicinal plants belonging to 20 families are used to cure various diseases. The dominant families were Asteraceae, Lamiaceae, Apiaceae, and Fabaceae. Aerial parts of plants, infusions, and decoctions were the chief parts and preparation methods. The results show that indigenous medicinal knowledge is still well-kept among the older individuals. However, younger generations are ignorant. Therefore, documentation of this valuable indigenous knowledge is urgently needed.

Keywords Behsud; Maidan Wardak; Medicinal Plants; Indigenous Knowledge; Traditional Medicine

ارجاع: حلیمی، م. ت.، کریمی، ع. غ.، جویا، خ. و حامد وزیري، ع. ح. (۱۴۰۴). استفاده سنتی گیاهان طبی توسط جوامع محلی ولسوالی بهسود، میدان وردک. مجله علمي - تحقيقي علوم طبيعي پوهنتون کابل، ۸(۴)، ۱۲۱-۱۴۸.

<https://doi.org/10.62810/jns.v8i4.519>

مقدمه

الحمد لله رب العالمين و الصلوة و السلام على سيد المرسلين و على آله و أصحابه أجمعين.

افغانستان با پیشینه فرهنگی غنی و تنوع اقلیمی قابل توجه، از نظام طب سنتی مبتنی بر دانش بومی و استفاده گسترده از گیاهان طبی برخوردار است. کاربرد این گیاهان در میان جوامع محلی، به ویژه در مناطق روستایی، از جایگاه ویژه‌ای در تأمین مراقبت‌های صحی برخوردار بوده و بخشی از میراث فرهنگی کشور را تشکیل می‌دهد.

در طب اسلامی، اهمیت گیاهان طبی تنها به شواهد تجربی و یافته‌های علمی محدود نمی‌شود و دارای ابعاد دینی و فرهنگی نیز می‌باشد. متون اسلامی، به ویژه قرآن کریم و احادیث پیامبر اکرم (ص)، حاوی اشارات متعددی به ارزش تغذیه‌ای و خواص درمانی گیاهان هستند. قرآن کریم به عنوان منبع اصلی هدایت، به کرات از گیاهان به عنوان نشانه‌هایی از قدرت و حکمت الهی یاد کرده و به برخی گونه‌ها مانند زیتون، انجیر، زنجبیل، خرما، پیاز، سیر، عدس، انگور، گندم و جو اشاره نموده است. این موارد، علاوه بر تأکید بر نعمت‌های الهی، بیانگر نقش بالقوه این گیاهان در حفظ سلامت انسان نیز تلقی می‌گردند.

بر اساس گزارش‌های فلورستیکی، افغانستان با دارا بودن حدود ۵۰۰۰ گونه گیاهان رگدار و میزان اندیمیزم حدود ۲۴ درصد، یکی از مناطق مهم از نظر تنوع زیستی گیاهی در نواحی خشک آسیا محسوب می‌شود. این غنای گیاهی، بستر مناسبی را برای توسعه مطالعات فایتوکیمیایی و فارماکولوژیکی فراهم ساخته است.

از سوی دیگر، بخش قابل توجهی از جمعیت کشور در مناطق روستایی و دورافتاده زندگی می‌کنند که اغلب با محدودیت در دسترسی به خدمات صحی مدرن مواجه‌اند. در چنین شرایطی، اتکا به طب سنتی و استفاده از گیاهان طبی به عنوان منبع اصلی مراقبت‌های صحی اولیه، همچنان رواج دارد. این موضوع اهمیت مستندسازی، ارزیابی علمی و اعتبارسنجی فارماکولوژیکی گیاهان طبی مورد استفاده در این مناطق را برجسته می‌سازد (Karimi, 2024; Keusgen et al., 2020).

دانش طبی بومی که به صورت شفاهی از نسل به نسل منتقل می‌گردد، بخشی مهمی از میراث فرهنگی و صحی مردم را تشکیل می‌دهد که باید از آن پاسداری گردد. گردآوری و ثبت اطلاعات بومی نه تنها به حفظ سرمایه‌های معنوی و طبیعی کشور کمک می‌کند، بلکه می‌تواند زمینه‌ی برای تحقیقات دواپی مدرن و توسعه پایدار در عرصه منابع طبیعی باشد. افغانستان طی دهه‌های اخیر با جنگ‌های فرسایشی

رو برو بوده و این نابسامانی‌ها سبب شده تا به مسایل علمی و فرهنگی کمتر توجه صورت گیرد. از جانب دیگر، در اثر جنگ‌ها و تغییرات اقلیمی مردم مجبور به ترک کشور شده و دسته-دسته به کشورهای مختلف دنیا پراکنده شده اند که تعداد زیاد افراد آگاه در زمینه طب سنتی نیز مشمول این افراد می‌باشند. با توجه به مهاجرت افراد حامل دانش بومی از کشور و نیز وفات آنان، این میراث دانشی در معرض فراموشی و خطر نابودی قرار گرفته است. در حالی که دانش بومی مرتبط با گیاهان و کاربردهای آن‌ها می‌تواند به عنوان منبعی ارزشمند در توسعه طب سنتی، حفاظت از تنوع زیست گیاهی و حتی کشف دواهای جدید مورد استفاده قرار گیرد (Süntar, 2020).

تحقیقات اتنوبوتانیکی می‌تواند از نابودی دانش بومی جلوگیری نماید و آنرا برای نسل‌های بعدی به میراث بگذارد. در ضمن این تحقیقات زمینه مطالعات فایتوکیمیایی و فارمکولوژیکی گیاهان طبی را فراهم نموده و راه را برای کشف ادویه جدید از منابع طبیعی هموار می‌نماید. همچنین، این تحقیقات موجب حفاظت از منابع طبیعی و گونه‌های در معرض خطر گردیده و از جمع‌آوری بیش از حد گیاهان جلوگیری و زمینه استفاده پایدار و آگاهانه از این منابع توسط مردم محل را فراهم می‌نماید و در توانمندسازی جامعه مفید واقع می‌شود (Kumar, et al., 2021; Qureshi, et al., 2016).

تحقیقات انجام‌شده پیرامون گیاهان طبی افغانستان تا سال‌های اخیر محدود، پراکنده و عمدتاً فاقد رویکرد جامع بوده‌اند. بیشتر این مطالعات اولیه بر گزارش‌های توصیفی یا اطلاعات ثانوی استوار بوده و کمتر به مستندسازی میدانی نظام‌مند پرداخته‌اند. با این حال، از سال ۲۰۱۱ میلادی به این سو، با آغاز تحقیقات میدانی توسط دکتر کریمی و همکاران در مناطق مختلف کشور، پژوهش‌های علمی در این حوزه وارد مرحله تازه‌یی شده است. این مطالعات با استفاده از روش‌های استاندارد گردآوری داده‌ها، جمع‌آوری نمونه‌های گیاهی و تأسیس هرباریوم گیاهان طبی در پوهنخی فارمسی، نقش مهمی در مستندسازی گیاهان طبی افغانستان داشته‌اند. بررسی نمونه‌های موجود در این هرباریوم نشان می‌دهد که بیش از ۳۶۲ گونه گیاه طبی بومی ثبت شده است که برخی از آن‌ها برای نخستین بار از افغانستان گزارش گردیده‌اند (Karimi, 2025).

بخش قابل توجهی یافته‌های اخیر در قالب یک کتاب علمی (Keusgen et al., 2020) و بخش دیگری آن در قالب مقالات تحقیقی به چاپ رسیده‌اند (Karimi, 2016; Karimi et al., 2019, 2024; Karimi & Keusgen, 2023, 2025). افزون بر این، بخشی از این دستاوردها به صورت پایان‌نامه‌های تحصیلی در مقاطع لیسانس و رساله‌های دوکتورا نیز تدوین گردیده‌اند. در سطور پائین برخی این مقالات و

پایان‌نامه‌ها بصورت مختصر مرور گردیده که تصویری روشن از روند تکامل تحقیقات گیاهان طبی در افغانستان و خलाهاى تحقیقى موجود برای مطالعات آینده را برجسته می‌نماید.

یک بررسی جامع پیرامون گیاهان طبی ولایت‌های کابل و پروان نشان می‌دهد که به تعداد ۲۷۰ نوع گیاه طبی متعلق به ۷۶ خانواده گیاهی توسط مردم این مناطق برای معالجه امراض گوناگون استفاده می‌گردند. خانواده‌های غالب گیاهی این مناطق شامل Asteraceae، Fabaceae، Lamiaceae، Apiaceae، Rosaceae، Solanaceae، Poaceae و Brassicaceae قلمداد شده است (Karimi, 2024).

تحقیقی که توسط غیاثی و کریمی (۱۳۹۰) پیرامون گیاهان طبی مورد استفاده در پیشگیری و درمان سنگ‌های ادراری در افغانستان، نشان داده است که ۴۱ گونه گیاهی عمدتاً متعلق به خانواده‌های Compositae، Apiaceae، Fabaceae، Rosaceae، Rubiaceae و Poaceae مورد استفاده قرار دارند. همچنین یافته‌های این تحقیق نشان‌دهنده تنوع قابل توجه گیاهان طبی در کشور و تأکید بر اهمیت نقش خانواده‌های مشخص گیاهی در درمان و پیشگیری اختلالات سیستم بولی می‌باشد.

تحقیقی دیگری در ولسوالی یکاولنگ ولایت بامیان، نشان می‌دهد که به تعداد ۸۰ نوع گیاه طبی مربوط ۲۵ خانواده گیاهی، توسط مردم این ولسوالی استفاده می‌گردد. عمده‌ترین خانواده‌های این گیاهان را Apiaceae، Fabaceae، Asteraceae، Lamiaceae و Brassicaceae تشکیل می‌دهند. این گیاهان به ترتیب برای امراض جهاز هضمی، جهاز تنفسی، قلبی-وعایی، جلدی، عصبی، عظمی-عضلی، بولی، نسایی ولادی، ضد عفونی، محرقة و گرمادگی استطباب دارند (حسنی و کریمی، ۱۳۹۰). گزارش نموده اند که به تعداد ۱۰۰ نوع گیاه طبی مربوط به ۴۱ خانواده گیاهی توسط مردم در دره غوربند برای درمان امراض گوناگون مورد استفاده قرار دارد. خانواده‌های Asteraceae، Lamiaceae، Rosaceae و Apiaceae به عنوان خانواده‌های غالب گیاهی این منطقه شناخته شده اند.

مطالعه‌یی که توسط حسینی و کریمی (۱۳۹۲) در مناطق بهسود صورت گرفته نشان می‌دهد که به تعداد ۷۲ نوع گیاه طبی متعلق به ۲۳ خانواده گیاهی در این مناطق مورد استفاده قرار دارند. خانواده‌های Asteraceae، Lamiaceae و Apiaceae به حیث خانواده‌های غالب گیاهی در مناطق متذکره قلمداد گردیده است.

سنگر و کریمی (۱۳۰۲) گزارش نموده اند که در نواحی ۱۱ و ۱۵ ام شهر کابل، مجموعاً ۵۵ نوع گیاهان طبی برای معالجه امراض مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرند.

گزارش دیگری از ینگی قلعه ولایت تخار نشان داده است که ۶۸ نوع گیاه طبی توسط مردم برای معالجه امراض مختلف در این منطقه به کار برده می‌شوند. این تحقیق خانواده‌های Rosaceae، Apiaceae، Liliaceae و Lamiaceae را خانواده‌های غالب گیاهی این منطقه قلمداد نموده است (شمس و کریمی، ۱۳۹۳).

تحقیق دیگری، حاکی از آن است که ۹۰ گیاه طبی مربوط خانواده‌های Rosaceae، Apiaceae، Solanaceae، Asteraceae، Brassicaceae، Lamiaceae و Liliaceae و غیره در تداوی و امراض مختلف در ولایت کاپیسا استفاده می‌شود (رنگریز و صدیقی، ۱۳۹۳).

سکندر و کریمی (۱۳۹۳) گزارش نموده اند که در ولسوالی شکرده، مجموعاً ۹۱ گیاه طبی توسط ساکنان محل برای امراض مختلف استفاده می‌گردند. طبق نتایج این تحقیق، خانواده‌های غالب این منطقه را خانواده‌های Rosaceae، Lamiaceae، Apiaceae تشکیل میدهد.

سب‌باون و کریمی (۱۳۹۴) گزارش نمودند که ۲۵ نوع گیاه طبی از ۱۷ خانواده گیاهی در دره‌ی خویشکی غوربند مورد استفاده قرار دارند. ایشان خانواده‌های غالب گیاهی این دره را خانواده‌های Asteraceae، Apiaceae و Malvaceae ذکر نموده اند.

تحقیقی دیگری در ولسوالی جغتو ولایت غزنی، نشان می‌دهد که به تعداد ۳۶ گیاه طبی توسط مردم این منطقه استفاده می‌گردند. خانواده‌های غالب Lamiaceae و Asteraceae قلمداد گردیده اند (رحیمی و کریمی، ۱۳۹۴).

حکمت و کریمی (۱۳۹۴) گزارش نموده اند که به تعداد ۳۰ گیاه طبی مربوط به ۲۴ خانواده در دره قمچاق غوربند استفاده می‌گردند. ایشان خانواده‌های Lamiaceae، Asteraceae و Apiaceae را منحصراً خانواده‌های غالب گیاهی بر شمرده اند.

تحقیق دیگری حاکی از آن است که به تعداد ۹۷ گیاه طبی در حصه دوم بهسود توسط مردم بومی استفاده می‌گردند. این گیاهان عمدتاً مربوط خانواده‌های Asteraceae، Apiaceae، Lamiaceae، Gramineae، Boraginaceae، Polygonaceae، Solanaceae، Fumariaceae، Brassicaceae می‌باشند (کریمی و کریمی، ۱۳۹۴).

عباسی و کریمی (۱۳۹۵) گزارش نموده اند که در ولسوالی سیدخیل پروان، به تعداد ۲۶ گیاه طبی به طور سنتی برای معالجه امراض استفاده می‌شوند. خانواده‌های Asteraceae و Apiaceae بحیث خانواده‌های غالب این منطقه ثبت گردیده اند.

تحقیق دیگری در ولسوالی ورس ولایت بامیان، نشان می‌دهد که ۳۱ نوع گیاه طبی که به خانواده های Asteraceae، Lamiaceae، Fabaceae و Apiaceae تعلق دارند، توسط مردمان محل استفاده می‌گردند (سدید و کریمی، ۱۳۹۵).

همچنین، گزارش شده که مردم در ولسوالی مالستان ولایت غزنی با ۳۸ گیاه طبی آشنایی داشته و از آنها برای درمان بیماری‌های مختلف استفاده می‌نمایند. خانواده‌های غالب این منطقه Lamiaceae، Apiaceae و Asteraceae ثبت گردیده است (یاوری و کریمی، ۱۳۹۵).

امیرزاده و کریمی (۱۳۹۵) گزارش نموده اند که به تعداد ۱۳ گیاه طبی مربوط پنج خانواده گیاهی در ولسوالی شیخعلی پروان برای معالجهٔ امراض مختلف استفاده می‌گردند.

گزارش دیگری از قریه آهندره ولایت تخار حاکی از آن است که ۳۰ نوع گیاه طبی توسط ساکنان محل به طور سنتی، برای معالجهٔ امراض مختلف استفاده می‌گردند. خانواده‌های Asteraceae و Rosaceae خانواده‌های گیاهی غالب این منطقه را تشکیل می‌دهند (معصومی و کریمی، ۱۳۹۵).

گزارش دیگری نشان می‌دهد که به تعداد ۳۰ گیاه مربوط به ۲۴ جنس و ۱۸ خانواده گیاهی در طبابت سنتی ولسوالی چک و وردک کاربرد دارد. گیاهان متذکره عمدتاً به خانواده‌های Asteraceae، Fabaceae، Brassicaceae، Lamiaceae و Zygophyllaceae تعلق دارند (ثمرگل و امینی، ۱۳۹۷).
گزارش دیگری نشان می‌دهد که به تعداد ۴۴ گیاه طبی شامل ۲۷ خانواده گیاهی برای تداوی سینه و بغل توسط طبیبان یونانی غوربند استفاده می‌گردد. بیشترین این گیاهان به خانواده‌های Lamiaceae، Rosaceae، Asteraceae، Brassicaceae، Plantaginaceae و Liliaceae تعلق دارند (موحد و کریمی، ۱۳۹۷).

مطالعه دیگری نشان می‌دهد که به تعداد ۵۶ گونه گیاه مربوط به ۳۸ خانواده گیاهی برای درمان بواسیر توسط طبیبان سنتی در شهر کابل کاربرد دارند. بیشترین این گیاهان به خانواده های Lamiaceae، Asteraceae، Combretaceae، Apiaceae تعلق دارند (عبید و کریمی، ۱۳۹۸).

در یک تحقیق دیگر نشان داده شده است، که به تعداد ۲۷ گیاه یک ترکیبه و ۳ قلم ادویه گیاهی چندین ترکیبه توسط طبیبان شهر کابل برای تداوی شکم دردی استفاده می‌گردد. البته گیاهان یک ترکیبه عمدتاً متعلق به خانواده‌های Asteraceae، Apiaceae، Lamiaceae، Plantaginaceae، Iradaceae، Oleaceae، Ranunculaceae، Luraceae، Myrtaceae، Caselpiondeae می‌شوند (مجتبی و کریمی، ۱۳۹۹).

رضایی و کریمی (۱۳۹۹) گزارش نموده اند که به تعداد ۳۶ گیاه طبی مربوط به ۱۷ خانواده گیاهی در شهرستان دایکندی برای تداوی امراض مختلف استفاده می‌گردند. ایشان خانواده‌های غالب این منطقه را خانواده‌های Asteraceae، Apiaceae و Lamiaceae تذکر داده اند.

با وجود تنوع قابل توجه گیاهان در افغانستان، به دلیل جنگ‌های طولانی، ناامنی‌های دوامدار و محدودیت امکانات تحقیقاتی، مطالعات علمی درباره گیاهان طبی کشور نسبتاً محدود بوده است. منطقه بهسود به‌عنوان یکی از مناطق کوهستانی و نسبتاً دورافتاده افغانستان، به علت کمبود تسهیلات صحتی و دشواری دسترسی به خدمات صحتی، همچنان شاهد استفاده گسترده مردم از گیاهان طبی برای درمان بیماری‌ها است. این منطقه با داشتن اقلیم نیمه‌خشک و سرد و شرایط طبیعی ویژه، از تنوع قابل ملاحظه گیاهان طبی برخوردار می‌باشد (حسینی و کریمی، ۱۳۹۲). با وجود این ظرفیت، تحقیقات علمی درباره شناسایی و مستندسازی گیاهان طبی و دانش بومی مردم این منطقه بسیار محدود است. از این رو، انجام مطالعات اتنوبوتانیکی برای ثبت این دانش و شناسایی گونه‌های گیاهان طبی ضروری به نظر می‌رسید. از این رو، هدف اصلی این پژوهش شناسایی گیاهان طبی و مستندسازی دانش بومی مردم منطقه بهسود می‌باشد.

روش تحقیق

این سروی در محدود زمانی ۱۴۰۳/۱۰/۱۱ الی ۱۴۰۴/۰۴/۱۵ در ولسوالی بهسود ولایت میدان وردک انجام گردید و شش قریه منتخب شامل سیابوته، باغزغان، شیخ‌سنگ، پنج‌آسیاب، دامن خلک و لوره را در بر می‌گیرد. این قریه‌ها به‌گونه هدفمند و بر اساس پراکنش جغرافیایی، دسترسی به پوشش گیاهی طبیعی و میزان وابستگی باشندگان محلی به منابع گیاهان طبی انتخاب گردیده‌اند (شکل ۱).

ولسوالی بهسود از نظر جغرافیایی در یک منطقه کوهستانی با ارتفاعات بلند قرار داشته و دارای اقلیم سرد با زمستان‌های طولانی و تابستان‌های کوتاه می‌باشد. این شرایط اقلیمی، همراه با تنوع توپوگرافی و نوع خاک، زمینه مناسبی را برای رشد گونه‌های متنوع گیاهان علفی و بته‌یی فراهم ساخته است که بخش قابل توجهی از آن‌ها دارای ارزش طبی می‌باشند.

باشندگان این قریه‌ها عمدتاً به زراعت، مالداری و استفاده از منابع طبیعی محلی متکی بوده و به دلیل دسترسی محدود به خدمات صحتی، از گیاهان طبی برای مراقبت‌های صحتی استفاده می‌نمایند. تنوع بیولوژیکی موجود در این منطقه، همراه با دانش بومی غنی مردم محل، بهسود را به یک ساحه مهم

برای مطالعات اتنوبوتانیکی مبدل ساخته است.

شکل ۱: نقشه ساحه مورد مطالعه (تهیه شده توسط نویسنده با استفاده از Google Earth)

این منطقه در قسمت جنوب غربی کوه بابا در ارتفاع حدودی ۳۰۳۰ متر از سطح بحر قرار داشته و پیداوار مهم آن حبوبات مانند گندم، جو، باقلی، مشنگ، شاخل، نسک یا عدس، مشنگ، شرشم و کچالو است (حسینی و کریمی، ۱۳۹۲).

جمع آوری داده‌ها

داده‌های این تحقیق با استفاده از پرسشنامه‌های نیمه‌بسته، از طریق مصاحبه حضوری با ساکنان محلی که از لحاظ دانش سنتی در مورد گیاهان طبی شهرت داشتند، جمع آوری گردید. پرسشنامه دارای دو بخش بود، بخش اول معلومات دیموگرافیک پرسش شونده و بخش دوم برای گیاهان طبی اختصاص داده شده بود. سؤالات شامل این بخش دربرگیرنده نام محلی گیاه، آیا گیاه بومی کشور است یا از خارج وارد می‌شود، اندام قابل استفاده گیاه، برای کدام بیماری استفاده می‌گردد، به کدام شکل دواپی تهیه می‌گردد، چه وقت استفاده می‌شود، مدت زمان نگهداری گیاه، مدت زمان نگهداری فرآورده گیاه، سایر موارد استفاده احتمالی و مشخصات ساحه رویش گیاه بود.

جمع آوری نمونه‌ها و تهیه هرباریوم

نمونه‌های گیاهان مورد استفاده در منطقه در اثر بازدیدهای کوتاه میدانی جمع آوری گردید. نمونه‌های گیاهان طبی به کمک مردمان محلی بصورت مقدماتی شناسایی گردید. نمونه‌های مذکور، پرس و خشک گردیده و به پوهنخی فارمسی پوهنتون کابل انتقال یافتند و به حیث شاهد در هرباریوم پوهنخی

فارمسی ذخیره شدند. هویت نمونه‌ها توسط استادان دیپارتمنت فارمکوگنوزی پوهنځی فارمسی تأیید گردید. نمونه‌های مورد مناقشه در اثر مقایسه با نمونه‌های هرباریوم پوهنځی ساینس (KUFS) و باغ شاهی گیاهان در کیو، تأیید گردید.

تحلیل داده‌ها

اطلاعات جمع آوری شده به صورت منظم در نرم افزار مایکروسافت اکسیل وارد گردیده و با استفاده از قابلیت‌های تحلیلی آن دسته‌بندی و تحلیل گردید.

یافته‌ها

یافته‌های حاصل از این تحقیق شامل مشخصات دیموگرافیکی افراد مصاحبه‌شونده، شناسایی و فهرست گونه‌های گیاهی مورد استفاده، تعلقات تکسانومیکی آن‌ها، نام‌های محلی، اندام‌های مورد استفاده، روش‌های تهیه و موارد استفاده آن‌ها می‌باشد که در این بخش ارائه گردیده است. مجموعه این یافته‌ها نمایان‌گر گستره و تداوم دانش سنتی مرتبط با منابع گیاهی در منطقه مورد مطالعه است.

مشخصات دیموگرافیک

در این تحقیق، مجموعاً ۱۸ تن از میان جوامع محلی در مصاحبه اشتراک نموده و معلومات خویش را پیرامون استفاده سنتی گیاهان طبی شریک نمودند. ویژگی‌های جمعیت شناسی افراد متذکره در جدول ۱ نشان داده شده است.

جدول ۱: مشخصات دیموگرافیک مصاحبه شونده‌گان

متغیرات	کنتگوری	تعداد	فیصد	متغیرات	کنتگوری	تعداد	فیصد
جنس	مرد	۱۵	۸۳،۳۳	شغل	دهقان	۱۲	۶۶،۶۶
	زن	۳	۱۶،۵۷		بیکار	۲	۱۱،۱۱
سن	>۳۹	۲	۱۱،۱۱	خانم خانه	۳	۱۶،۶۷	
	۴۰-۵۹	۱۱	۶۱،۱۱	معلم	۱	۵،۵۶	
	۶۰-۷۹	۴	۲۲،۲۲				
سطح تحصیل	<۸۰	۱	۵،۵۶				
	بیسواد	۱۰	۵۵،۵۵				
	تعلیمات ابتدائیه	۵	۲۷،۷۸				
	تعلیمات ثانویه	۲	۱۱،۱۱				
	نیمه عالی	۱	۵،۵۵				

اکثریت شرکت‌کنندگان را مردان (۸۳،۳۳٪) تشکیل داده‌اند. در حالی که سهم زنان تنها ۱۶،۶۷٪ بود. از نظر گروه سنی، بیشترین تعداد پاسخ‌دهندگان در محدوده سنی ۴۰ تا ۵۹ سال (۶۱،۱۱٪) قرار داشتند، که نشان‌دهنده‌ی مشارکت بالای افراد میان‌سال است؛ این گروه معمولاً بیشترین تجربه و آگاهی سنتی را در مورد گیاهان طبی دارند. پس از آن، گروه‌های سنی ۶۰ تا ۷۹ سال (۲۲،۲۲٪) و در رده‌های بعدی افراد زیر ۳۹ سال (۱۱،۱۱٪) و افراد بالای ۸۰ سال (۵،۵۶٪) قرار داشتند.

از لحاظ سطح تحصیل، بیشتر از نیمی پاسخ‌دهندگان (۵۵،۵۵٪) را افراد بی‌سواد تشکیل داده، در حالی که ۲۷،۷۸٪ آن‌ها دارای تعلیمات ابتدایی و ۱۱،۱۱٪ دارای تعلیمات ثانوی و تنها یک نفر (۵،۵۵٪) دارای تحصیلات عالی بود.

از نظر شغلی، بیشتر پاسخ‌دهندگان دهقان (۶۶،۶۶٪) بودند، که بیانگر ارتباط نزدیک آنان با منابع طبیعی و آشنایی عملی با گیاهان طبی است. سایرین شامل بیکاران (۱۱،۱۱٪)، خانم‌های خانه (۱۶،۶۷٪) و یک تن آن‌ها معلم (۵،۵۶٪) بود. این ترکیب شغلی نشان می‌دهد که استفاده و شناخت گیاهان طبی در جامعه، عمدتاً در بین افرادی رواج دارد که به‌طور مستقیم با طبیعت و فعالیت‌های زراعتی در تماس هستند.

گیاهان طبی و کاربردهای اتنوبوتانیکی

در اثر این تحقیق که در چند قریه محدود بهسود انجام شد، به تعداد ۴۶ گیاه طبی که غرض وقایه و تداوی امراض مختلف در بهسود استفاده می‌گردیدند، ثبت گردید. گیاهان مذکور مربوط ۲۰ خانواده بوده که با نام علمی و خانواده، قسمت مورد استفاده، روش استفاده، موارد استفاده و عدد فراوانی (فریکونسی) آن‌ها در جدول (۲) به‌صورت مختصر توضیح گردیده است. قابل ذکر است که گیاهان متذکره در این جدول بر اساس حروف الفبا خانواده و نام علمی آن‌ها ترتیب گردیده است.

جدول ۲: گیاهان طبی مورد استفاده در طبابت فلکلوریک بهسود

نام محلی	خانواده/ نام علمی	اندام مورد استفاده	روش مصرف	موارد استفاده	ردیف
سیر	Amaryllidaceae: <i>Allium sativum</i> L.	پیاز	تازه و خشک	فشار بلند خون، درد دندان، اسهال و استفراغ	7
بدره	Apiaceae: <i>Ferula</i> sp.	ریشه	جوشانده	شکم دردی	1

ردیف	نام محلی	خانواده/ نام علمی	اندام مورد استفاده	روش مصرف	موارد استفاده
6	بلدرغو	<i>Heracleum afghanicum</i> Kitam.	ریشه، دانه و برگ	دم کرده، جوشانده	فشار بلند خون و شکر
7	کروش	<i>Levisticum officinale</i> W.D.J. Koch	علف	دم کرده و جوشانده	سنگ گرده، سنگ مئانه، فشار بلند خون، درد گرده و چرک گرده
7	غیغو	<i>Prangos pabularia</i> Lindl. Asteraceae:	دانه	جوشانده و پودر	سرطان روده، سرطان خون، سرطان جلد، سرطان معده و سرطان
1	بوی مادران	<i>Achillea</i> <i>wilhelmsii</i> K.Koch	علف	جوشانده	آماس و اچ پایلوری
4	مستار	<i>Artemisia absinthium</i> L.	علف	دم کرده، جوشانده و کوبیده	قیسر، تسکین درد و شکم دردی
1 0	ترخ	<i>Artemisia rutifolia</i> Steph.	غنچه گلی	کپه کردن	اسهال، سوءهاضمه، شکم دردی دمش، نفخ و باد و هضمیت
5	ترکی درونه	<i>Artemisia alba</i> Turra	علف	دم کرده، جوشانده و خشک	تب، سینه بغل، قیسری، ریزش و نفخ و باد و هضمیت
5	سیاجار و	<i>Artemisia scoparia</i> Waldst. & Kit.	علف	خشک، تازه، پودر	سوءهاضمه، شکم دردی، اسهال و دمش
5	سیاتلخ ک	<i>Centaurea pulchella</i> Ledeb.	علف	دم کرده، جوشانده و خشک	شکر و ضد کرم‌های معایی
6	کاسنی	<i>Cichorium intybus</i> L.	ریشه	دم کرده، جوشانده و تازه	تب، فشار بلند خون، زردی و چربی جگر و شکر
1 2	شترخار	<i>Cirsium vulgare</i> (Savi) Ten.	ریشه	جوشانده	سنگ گرده، مئانه، کیسه صفرا، چرک گرده و مئانه، درد گرده و مرض شکر
1	گل میزان	<i>Taraxacum</i> <i>pseudocalocephalum</i> Soest. Acta Bot.	علف	پودر	برای فشار بلند خون پودر آنرا کپه می‌کنند.
8	دم گوساله	<i>Tripleurospermum</i> <i>disciforme</i> (C.A. Mey) Sch. Bip	علف	دم کرده، جوشانده، پودر	اسهال، اسهال خونی، شکر، شکم درد و شستن دانه‌های جلدی

فرمولاسی	موارد استفاده	روش مصرف	اندام مورد استفاده	خانواده/ نام علمی	نام محلی
5	شکستگی استخوان، ضربه دیدگی و بهبودی زخم	جوشانده	برگ	Boraginaceae: <i>Anchusa italica</i> Retz.	گژدم ک علف
2	امراض قلب	خشک و کپه کردن	علف	<i>Lindelophia anchusoides</i> (Lindl.) Lehm.	ارغلی
3	استفراغ، اسهال، شکم دردی، گرم‌زدگی	کپه ای	دانه	Brassicaceae: <i>Descurainia sophia</i> (L.) Webb. ex Prantl	خاکشیر
1	فشار بلند خون	دم کرده و جوشانده	علف	Convolvulaceae: <i>Convolvulus arvensis</i> L.	پیچک
1	سنگ کرده و سنگ مثانه	تازه	میوه	Cucurbitaceae: <i>Citrullus vulgaris</i> Schrad	تربوز
1	سرماخوردگی،	دم کرده،	دم کرده،	Ephedraceae:	
5	قیسری، گلودردی، سرفه، سینه بغل، اچ پایلوری و سخت شدن معده	جوشانده و پودر	ساقه	<i>Ephedra intermedia</i> Schrenk & C. A.	جرکینه
1	نفس تنگی	جوشانده	ساقه	Equisetaceae/ <i>Equisetum arvense</i> L.	بندک علف
6	سنگ کرده، درد کرده، چرک کرده و چرک رحم	دم کرده و جوشانده	ریشه، برگ و گل	Fabaceae: <i>Astragalus bezudensis</i> Sirj. & Rech. f.	اوغوکه
1	شکر و فشار بلند خون	تازه و خشک	میوه	<i>Cicer multijugum</i> van der Maesen	ترشکه
3	زخم معده، سوءهاضمه و دل جوشی	خشک، پودر و جوشانده	ریشه	<i>Glycyrrhiza uralensis</i> Fisch. ex DC	شیرین بویه
1	اسهال	جوشانده	برگ و گل	<i>Melilotus officinalis</i> (L.) Lam.	زرد گل
1	تب و کوفت (بیشتر در پاها با اعراض بی حسی، احساس سنگینی یا ضعف و احساس گرمی مشخص می‌شود.)	جوشانده	علف	Fumariaceae: <i>Fumaria parviflora</i> Lam.	آپیسک ک

نام محلی	خانواده/ نام علمی	اندام مورد استفاده	روش مصرف	موارد استفاده	فردی/تعدد
بزیاش	Lamiaceae: <i>Hymenocrater sessilifolius</i> Benth.	علف	دم کرده، جوشانده و کوبیده تازه	شکم دردی، سر دردی، درد دندان، تب، درد پا، کمر دردی،	1
بابه پیش	<i>Marrubium anisodon</i> K. Koch.	برگ	تازه، خشک و کوبیده تازه	درد دندان	2
پودینه	<i>Mentha longifolia</i> (L.) L.	علف	تازه، پودر	سوءهاضمه	3
گره خورک	<i>Nepeta juncea</i> Benth.	علف	جوشانده و پودر	فشار بلند خون، ناآرامی اعصاب، شکم دردی، نفس تنگی، هضمیت و سوءهاضمه	1 0
بوترنگو	<i>Stachys parviflora</i> Benth.	علف	جوشانده	ناباروری خانم‌ها	1
گنده بغل	<i>Salvia rhytidea</i> Benth.	برگ	دم کرده، جوشانده، کوبیده تازه، ضماد	سر دردی، شکم دردی، سرفه، اسهال خونی، اسهال، درد پا، سینه و بغل، درد دندان وهاضم.	1 4
گل ختمی	Malvaceae: <i>Althaea officinalis</i> L.	گل	جوشانده	سینه بغل، بلغم آور، سرفه و ریزش	7
پنیرک	<i>Malva neglecta</i> Wallr.	علف	دم کرده و جوشانده	شکم دردی و بی نظمی قاعدگی	1
مامیره	Papaveraceae: <i>Corydalis gortschakovii</i> Schrenk ex Fisch. & C.A.Mey	دانه	پودر	ضعیفی چشم	2
تریاک	<i>Papaver somniferum</i> L.	میوه	شیره	تسکین درد و سرفه	2
چگری آهو	Polygonaceae: <i>Polygonum bucharicum</i> Grig.	ریشه و برگ	پودر و کپه کردن	هضمیت، فشار بلند خون و دل جوشی	5
چگری	<i>Rheum ribes</i> L.	ریشه	پودر و کپه کردن	فشار بلند خون و هضمیت	2
قاف	<i>Rumex patientia</i> L.	دانه	کپه کردن	شکم دردی	1

نام محلی	خانواده/ نام علمی	اندام مورد استفاده	روش مصرف	موارد استفاده	فرمولاسیون
توتیا	Primulaceae/ <i>Primula capitellata</i> Boiss.	برگ	سرمه کشی	چشم (نازک) پودر آن در چشم کشیده می شود	2
خرغول	Scrophulariaceae: <i>Verbascum thapsus</i> L.	برگ و گل	جوشانده	استخوان دردی، درد پا، ناباروری زنان و سنگ گرده	۳
بنگک دیوانه	Solanaceae/ <i>Hyoscyamus niger</i> L.	میوه و دانه	جوشانده	برای حفاظت دندان ها جوش داده شده و بخارات آن به دهن سوق داده می شود.	۳
سوزت ک علف	Urticaceae/ <i>Urtica dioica</i> L.	علف	دم کرده، جوشانده، کوبیده	سوزاک، روماتیسم و بواسیر	۷
اسپند	Zygophyllaceae/ <i>Peganum harmala</i> L.	دانه ها	خشک	گلودردی	۱
گوک	ناشناخته	برگ	جوشانده	استخوان دردی	۱

بحث و مناقشه

اهمیت دانش بومی و خطر فراموشی آن

در این مطالعه با ۱۸ نفر شامل ۱۵ مرد و ۳ زن مصاحبه صورت گرفت. این یافته ها در ظاهر نشان می دهد که در جامعه مورد بررسی، مردان نقش فعال تری در جمع آوری و انتقال دانش گیاهان طبی و طب سنتی دارند. با این حال، مطالعات متعددی در حوزه اتنوبوتانی و دانش بومی نشان داده اند که در بسیاری از جوامع محلی، زنان سهم چشمگیری در حفظ، انتقال و به کارگیری دانش سنتی ایفا می نمایند (Torres-Avilez et al., 2016). در نتیجه، می توان ادعان نمود که پایین بودن سهم زنان در این تحقیق احتمالاً بازتاب دهندهی وضعیت واقعی مشارکت آنها در دانش سنتی نیست، بلکه بیشتر ناشی از موانع فرهنگی و اجتماعی است. در منطقه بهسود، قیودات سنتی و عرف های اجتماعی سبب شده که زنان تمایل کمتری به شرکت در مصاحبه با محققان مرد داشته باشند. بنابراین، می توان گفت که عامل فرهنگی یکی از محدودیت های تحقیق حاضر بوده و ممکن است به کمرنگ شدن حضور زنان در داده های دیموگرافیک منجر شده باشد. در حالی که نقش واقعی آنان در انتقال و کاربرد دانش بومی احتمالاً بسیار پررنگ تر است.

محدوده سنی مصاحبه شوندگان بین ۳۵ الی ۸۵ سال قرار دارد که سهم افراد میان سال نسبت به جوانان بیشتر بود. این یافته ها نشان می دهد که نسل میان سال (۴۰ تا ۵۹ سال) نقش اصلی در حفظ و انتقال

دانش بومی ایفا می‌کنند. این گروه معمولاً هم از تجربه‌های عملی کافی برخوردار اند و هم هنوز از نظر جسمی فعال بوده و در فعالیت‌های زراعتی، جمع‌آوری گیاهان طبی و درمان‌های محلی مشارکت دارند. همچنین، کاهش فیصدی در گروه‌های سنی پایین‌تر (>۳۹ سال) ممکن است بیانگر کاهش علاقه یا آشنایی نسل جوان با طب سنتی و دانش گیاهان طبی باشد که احتمالاً نتیجه تغییرات فرهنگی، گسترش طب عصری و دور شدن جوانان از محیط‌های روستایی است. از سوی دیگر، سهم پایین گروه بالای ۸۰ سال (۵,۵۶%) می‌تواند ناشی از کاهش توانایی جسمی و محدودیت در حضور در مصاحبه‌ها باشد. هر چند این گروه غالباً حاملان ارزش‌مندترین دانش سنتی اند. در مجموع این الگو بیانگر آن است که دانش بومی در صورت نبود برنامه‌های مستندسازی، در آینده با خطر فراموشی و زوال مواجه شود.

از نظر سطح تحصیل ۵۵,۵۵% افراد اشتراک‌کننده در این تحقیق بی‌سواد، ۲۷,۷۸% آن‌ها دارای سواد ابتدائیه، ۱۱,۱۱% آن‌ها دارای درجه تحصیلی لیسه و ۵,۵% آن‌ها دارای درجه تحصیلی نیمه عالی بودند. این یافته‌ها نشان می‌دهد که مردم بهسود از سواد کافی محروم بوده و ایجاب می‌نماید تا حکومت در زمینه آموزش و پرورش فرزندان این منطقه توجه جدی نماید. از نظر شغلی، بخش اعظم افراد مصاحبه شده (۶۶,۷%) شغل دهقانی داشته و این ترکیب شغلی نشان می‌دهد که استفاده و شناخت گیاهان طبی در جامعه بهسود، عمدتاً در بین افرادی که به طور مستقیم با طبیعت و فعالیت‌های زراعتی در تماس هستند، رواج دارد.

تنوع گیاهان طبی و غلبه خانواده‌های گیاهی

تنوع بالای گیاهان طبی در ولسوالی بهسود بیانگر غنای بیولوژیکی و بوم‌شناختی این منطقه و نقش اساسی آن در تأمین نیازهای صحی جوامع محلی است. این تنوع امکان دسترسی به طیف گسترده‌یی از منابع طبیعی برای پیشگیری و درمان بیماری‌های مختلف را فراهم نموده و وابستگی مردم به طب سنتی را، به‌ویژه در شرایط محدود بودن خدمات صحی، تقویت کرده است. افزون بر این، تنوع گیاهان طبی در بهسود بازتاب‌دهنده‌ی دانش بومی ارزشمند و تجربه‌های نسل‌به‌نسل منتقل شده است که می‌تواند به‌عنوان پایه‌یی برای مطالعات فارماکولوژیک، فایتوکیمیایی و توسعه ادویه گیاهی جدید مورد استفاده قرار گیرد. حفظ و مستندسازی این تنوع نه‌تنها برای صیانت از میراث فرهنگی-درمانی منطقه ضروری است، بلکه از دیدگاه حفاظت تنوع زیستی و استفاده پایدار از منابع طبیعی نیز اهمیت ویژه‌یی دارد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که خانواده‌های غالب گیاهی در بهسود را خانواده‌های Asteraceae، Lamiaceae، Apiaceae و Fabaceae تشکیل می‌دهند. غلبه برخی خانواده‌های گیاهی خاص در میان

گیاهان طبی مورد استفاده در ولسوالی بهسود را می‌توان با شرایط ایکولوژیکی و اقلیمی منطقه توجیه نمود. خانواده‌هایی یادشده به دلیل سازگاری بالا با اقلیم سرد کوهستانی، ارتفاع زیاد، بارندگی فصلی و خاک‌های نسبتاً فقیر این منطقه، از پراکنش و فراوانی بیشتری برخوردارند. این خانواده‌ها اغلب شامل گونه‌های علفی مقاوم هستند که چرخه رویشی کوتاه داشته و توانایی باززایی سریع پس از چرا یا برداشت را دارند. افزون بر عوامل ایکولوژیکی، در دسترس بودن این گیاهان و دارا بودن متابولیت‌های دومی مؤثر؛ مانند اسانس‌ها، فلاونوئیدها و ترکیبات فینولی، موجب شناخت و کاربرد گسترده‌تر آن‌ها در طب سنتی شده است. بنابراین، غلبه این خانواده‌های گیاهی نتیجه تعامل میان شرایط محیطی، سازگاری بیولوژیکی گیاهان و انتخاب آگاهانه جوامع محلی بر اساس تجربه درمانی است. این موضوع نشان می‌دهد که بهسود دارای شرایط اقلیمی و بستر مناسب برای رشد گیاهان خانواده‌های یادشده می‌باشد که سایر محققان و گیاه‌شناسان نیز آن را تأیید می‌نمایند (Breckle et al., 2013).

مصرف بخش‌های گیاه و پیامدهای حفاظتی

بر اساس نتایج این تحقیق، اعضای روی زمینی گیاهان بیشترین قسمت‌های استفاده شده را، تشکیل می‌دهد. استفاده‌ی بیشتر از این بخش‌ها را می‌توان به دلیل سهولت جمع‌آوری و وجود مرکبات فعال فارماکولوژیکی در این اندام‌ها نسبت داد. از دیدگاه حفاظتی، این الگو پیامدهای مثبتی دارد؛ زیرا برداشت برگ و اندام‌های هوایی معمولاً به بقای گیاه و توان باززایی آن آسیب جدی وارد نمی‌کند. در مقابل، استفاده از ریشه‌ها و کل گیاه پیامدهای حفاظتی نگران‌کننده‌ی دارد؛ زیرا این نوع برداشت‌ها می‌تواند منجر به کاهش جمعیت گونه‌ها، به‌ویژه گونه‌های بومی و کم‌پراکنش گردد. تداوم چنین الگوی بهره‌برداری بدون مدیریت مناسب، خطر تهدید تنوع زیستی محلی را افزایش می‌دهد. بنابراین، ترویج استفاده پایدار، آموزش جوامع محلی در مورد برداشت اصولی و تشویق به جایگزینی بخش‌های هوایی به جای اندام‌های زیرزمینی، برای حفاظت درازمدت منابع گیاهان طبی ضروری است.

اشکال تهیه دوا و ارتباط آن با اثربخشی درمانی

اشکال تهیه ادویه گیاهی در میان جوامع بهسود متنوع بوده و عمدتاً شامل جوشانده، دم‌کرده، پودر، ضماد و مصرف خام می‌باشد. جوشانده و دم‌کرده رایج‌ترین روش‌های تهیه هستند که به‌ویژه برای درمان بیماری‌های داخلی؛ مانند اختلالات هضمی، تنفسی و عفونی مورد استفاده قرار می‌گیرند. این دو روش از رایج‌ترین شیوه‌های سنتی در استخراج مواد فعال گیاهی محسوب می‌شوند؛ زیرا آب به عنوان محلول در دسترس و مضمون، توانایی استخراج بسیاری از مرکبات فعال مانند تانن‌ها، فلاونوئیدها و الکلوئیدها را دارا می‌باشد. به کارگیری این روش‌ها بیانگر ادامه استفاده از روش‌های سنتی طبی با

پایه علمی قابل توجه است که از نسل‌های گذشته به شکل شفاهی منتقل شده و هنوز در نظام صحتی بومی کشور ما جایگاه مهمی دارد.

استفاده از پودر و ضماد بیشتر برای کاربردهای موضعی؛ مانند زخم‌ها، التهابات و بیماری‌های پوستی گزارش شده است که امکان تماس مستقیم ماده مؤثره با محل آسیب دیده را فراهم می‌سازد. انتخاب روش تهیه دوا غالباً مبتنی بر تجربه‌های سنتی و نوع بیماری است و نشان‌دهنده درک عملی جوامع محلی از رابطه میان شکل مصرف و مؤثریت درمانی می‌باشد. این هم‌خوانی میان شیوه‌های سنتی تهیه دوا و اصول فارماکولوژیک، اهمیت دانش بومی را برجسته ساخته و زمینه را برای مطالعات آزمایشگاهی جهت ارزیابی علمی این روش‌ها فراهم می‌کند.

همچنین، نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که بیشترین گیاهان طبی به ترتیب برای معالجه اختلالات مرتبط به سیستم هضمی، قلبی-وعایی، تنفسی، بولی-تناسلی و اسکلتی-عضلی استفاده می‌شوند که با تحقیقات قبلی در افغانستان به خصوص مناطق مرکزی کشور همخوانی دارد (حسینی، ۱۳۹۲؛ رحیمی، ۱۳۹۴؛ رضایی، ۱۳۹۹؛ امیرزاده، ۱۳۸۲؛ سیاوون، ۱۳۹۴؛ سدید، ۱۳۹۵؛ حکمت، ۱۳۹۴؛ Karimi, 2023). از این یافته‌ها می‌توان برداشت کرد که اختلالات فوق بازتاب‌دهنده شیوع و گستردگی امراض مذکور در این نواحی می‌باشد. هکذا، نتایج تحقیقات انجام شده در دره چائل سوات پاکستان، منطقه راز و جرگلان در استان خراسان شمالی ایران (پویا، آ. و رعنا، ف.، ۱۴۰۰)، منطقه کیتاب ازبکستان و ترکستان قرغیزستان با نتایج این تحقیق شباهت قابل ملاحظه‌ای دارند (Ahmad et al., 2014; Pawera et al., 2016). که ارتباط و پیوستگی فرهنگی میان جوامع مختلف آسیای مرکزی را نشان می‌دهد.

هم‌خوانی استفاده‌های سنتی با شواهد علمی

در طبابت سنتی بهسود از جرکینه برای معالجه سرماخوردگی، سینه بغل، سرفه و گلودردی استفاده می‌شود که شواهد علمی نیز مؤثریت این گیاه را در موارد مذکور نشان می‌دهد. جرکینه سرشار از الکلونیدهای افدرین و پسودوافدرین هستند؛ هردو ماده آگونیست آخذه‌های ادرنرژیک بی‌تا-۲ هستند که موجب استرخا عضلات ملسا قصبات می‌شوند و در نتیجه طرق هوایی بازتر شده و تنفس آسان‌تر می‌گردد. همچنین، تأثیرات تنهیی، ضد احتقان و توسع‌دهنده‌ی قصبات را نیز دارا می‌باشند. مرکبات مذکور سبب کاهش التهاب در مخاط بینی و مجاری تنفسی می‌شود که در معالجه استما و سرماخوردگی مفید می‌باشد. تأثیر ضد التهابی، انتی اکسیدانتی و محافظت معده ای این گیاه نیز گزارش شده است (Al-Medhtiy et al., 2024; Tang et al., 2023).

در بهسود برگ‌های گنده بغل برای شکم‌دردی، اسهال و اسهال خونی استفاده می‌شود. با توجه به خواص عمومی جنس *Salvia* و ترکیبات فعال آن، استفاده‌های سنتی از این گیاه برای شکم‌درد و اسهال ممکن است مؤثر باشد. گنده بغل دارای اثرات ضد التهابی، ضد باکتری و ضد فنجی می‌باشد. گزارش شده که خلاصه الکولی این گیاه سبب تخریب غشای حجرات باکتری، نهی سنتیز پروتئین‌ها و انزایم‌های ضروری برای رشد و تکثیر باکتری‌ها می‌شوند. همچنین، خواص ضد درد، ضد التهابی و ضد میکروبی این گیاه نیز گزارش شده است (Jassbi et al., 2017; Sajjadi, & Ghannadi, 2005).

در بهسود از گربه خورک برای کاهش فشار بلند خون استفاده می‌شود. که مطالعات علمی نیز مبین این تأثیر در برخی گونه‌های این جنس به ویژه *N. hindostana* و *N. menthoides* می‌باشد. بر علاوه، تأثیرات آرام‌بخش و ضد اضطراب گیاهان این جنس نیز گزارش شده است (Ali et al., 2012; Devi & Singh, 2017). در هزاره‌جات برخلاف سایر مناطق افغانستان گیاه *C. vulgare* را بنام شترخار یاد می‌کنند (در حالی که در سایر مناطق کشور شترخار به گیاه *Alhagi pseudalhagi* اطلاق می‌شود) و جوشانده آن را برای رفع سنگ‌های طرق بولی و کیسه صفرا استفاده می‌نمایند. گزارش شده که این گیاه دارای خواص ضد التهاب و مدر است که می‌تواند در موارد یاد شده مفید باشد. فعالیت‌های ضد میکروبی در مقابل باکتری‌های گرام مثبت و منفی، فعالیت ضد فنجی و انتی‌اکسیدانتی گیاه نیز گزارش شده است (Aydin Kurç et al., 2023). افزون بر این، گیاه با فعالیت انتی‌اکسیدانتی قوی خود می‌تواند در پیشگیری از امراض مزمن؛ مانند التهاب مزمن، امراض قلبی و سرطان مفید باشد. همچنین، اثر محافظتی این گیاه بر کبد و نقش آن در کاهش التهاب نیز گزارش شده است (Griskeviciene et al., 2024).

در بهسود گیاهان جنس *Artemisia*؛ مانند ترخ، سیاجارو یا گنده جارو و ترکی درونه برای سوءهاضمه، شکم‌درد، اسهال و دمش شکم استفاده می‌شود. با توجه به شواهد علمی، این گیاهان در معالجه سوءهاضمه، درد شکم و اسهال مؤثر اند؛ زیرا گیاهان مذکور حاوی ترکیبات کیمیاوی مهمی مانند ترین‌ها از جمله تیل‌های مفر، سانتونین، ارتیمیزینین، فلاونوئیدها مانند اپی‌جنین، کومارین‌ها و اسیدهای فینولی اند که مرکبات مذکور دارای تأثیرات افزایش‌دهنده‌ی ترشحات هضمی و صفرا، ضد اسپزم، ضد التهابی و مسکن با نهی انزایم COX-1 و COX-2، نهی رشد حجرات سرطانی و اپوپتوز، ضد باکتریایی و ضد فنجی، ضد ویروسی و ضد ملاریا می‌باشند (Sharifi-Rad et al., 2022).

جوشانده گل‌های ختمی برای معالجه سینه بغل و ریزش، به حیث ضد سرفه و بلغم‌آور استفاده می‌گردد که شواهد علمی نیز در زمینه وجود دارد. این گیاه دارای ترکیبات مهمی از جمله موسیلاژها، فلاونوئیدها؛ مانند کوئرستین و اپی‌جنین-۷-گلوکوزید، اسیدهای فنولیک مانند اسید کافئیک و

فرولیک اسید، پولی سکرایدها و ترینوئیدها است. موسیلاژها خواص نرم‌کننده و ضد التهاب و فلاونوئیدها و اسیدهای فینولیک نقش اتی‌اکسیدانت دارند. موسیلاژها مخاط گلو را می‌پوشانند و تحریک سرفه را کاهش می‌دهند. همچنین، با نرم کردن خلط، خروج آن را از مجاری تنفسی آسان می‌سازند. ترکیبات فینولی و فلاونوئیدی موجود در آن رادیکال‌های آزاد را نهی می‌نمایند (Kianitalaei, et al., 2019).

در بهسود، از پیاز و سیر برای کاهش فشار بلند خون استفاده می‌گردد. تحقیقات معاصر اثر ضد فرط فشار خون این گیاهان را ثابت نموده است. علاوه بر آن، ترکیبات موجود در سیر دارای خواص ضد میکروبی، ضد قارچی و ضد کرم است. بر علاوه این گیاه خواص مقشح و التیام‌دهنده غشای مخاطی سیستم تنفسی را نیز دارا است. مطالعات نشان داده است که سیر می‌تواند رشد پروتوزواها و ویروس‌ها را نهی کرده و کولسترول پلازما را کاهش دهد (بابری، ۱۳۹۴).

در بهسود بلدردغان برای کاهش فشار بلند خون و کنترل مرض شکر استفاده می‌شوند. گزارش شده است که گیاه مذکور بر ضد درد و تب و بر ضد محرقه در بخش‌های افغانستان استفاده می‌شود (Ayazi, H. et al., 2026). مطالعات علمی حاکی از آن است که برگ‌های خشک شده این گیاه حاوی فلاونوئیدها، فینول‌ها، کابوهایدریت‌ها، ریزین‌ها و استرول‌ها هستند. همچنین، تیل مفر دانه‌های گیاه حاوی تیل مفر با بیشتر از ۳۳ ترکیب مختلف است که عمده‌ترین آن‌ها را هگزایل بوتیرات و اکتیل تشکیل می‌دهند. تیل مفر این گیاه در آزمایش‌ها بالای حیوانات لابراتواری (موش‌های سفید) اثرات آرام‌بخش خود را نشان داده است. فینول‌ها و فلاونوئیدها می‌توانند در پیشگیری از پیری زودرس حجرات و حفاظت نسجی مؤثر باشند (Amini et al., 2017; Karimi & Ito, 2012).

در بهسود اوغوکه برای معالجه سنگ‌گرده، درد‌گرده، سنگ‌مئانه و چرک‌گرده استفاده می‌شود. اگر چه تحقیقات علمی مستقیمی در باره این گیاه وجود ندارد؛ اما شواهد علمی از گونه‌های مشابه این جنس به طور نمونه *A. membranaceus* حاکی از آن است که خلاصه‌های این گیاه می‌تواند از تشکیل سنگ‌های گرده جلوگیری کند و اثرات ضد التهابی و اتی‌اکسیدانتی دارد (Zheng et al., 2020).

سوزنک علف در طب سنتی بهسود برای معالجه سوزاک استفاده می‌شود. مطالعات علمی نشان داده اند که خلاصه‌های گیاه فعالیت ضد التهابی و اتی‌اکسیدانتی دارند و با نهی مسیرهای COX و LOX، تولید رادیکال‌های آزاد را کاهش می‌دهند. همچنین، اثرات ضد سرطانی، ضد مرض شکر، حفاظت کبدی و کلیوی برای این گیاه گزارش شده است. علاوه بر این، فعالیت ضد باکتری و ضد ویروسی، کاهش درد و التهاب نیز گزارش شده است (Taheri et al., 2022).

در بهسود از ریشه غیغو برای سرطان روده، خون، جلد و سرطان معده استفاده می‌شود. تمام اعضای این گیاه دارای تیل مفر با الفای-پینین، سنتالین و p-میتوکسی اسیتوفینون می‌باشد. بر علاوه، کومارین اوستول و مقادیر زیادی فورانوکومارین‌های فوتوتوکسیک در این گیاه گزارش شده است. اوستول فشار خون را افزایش داده، سیستم تنفسی را تنبه نموده و دارای خواص ضد سرطانی می‌باشد. تیل مفر دارای خواص انتی بیوتیکی و انتی اکسیدانتی بوده و فورانوکومارین‌ها دارای اثرات سمیت حجروی، حساس کننده در برابر نور، ضد حشره، ضد سماری، ضد تکثر حجروی، ضد اختلاج و ضد انعقاد خون می‌باشند (Keusgen et al., 2020).

از اعضای روی زمینی دم گوساله برای معالجه اسهال، اسهال خونی، شکم‌دردی و مرض شکر استفاده می‌گردد. همچنین با جوشانده گیاه دانه‌های جلدی را می‌شویند. تحقیقات علمی اثرات ضد التهابی، ضد باکتری و ضد درد گیاه را نشان داده که می‌تواند موثید برخی استفاده‌های سنتی؛ مانند شکم‌دردی، اسهالات و مشکلات جلدی باشد (Chehregani et al., 2010).

کاسنی به شکل جوشانده و دم کرده برای رفع تب، کاهش فشار بلند خون، معالجه زردی، چربی جگر و شکر استفاده می‌شود. مطالعات نشان داد که خلاصه‌های ایتانولی و هایدروالکولی کاسنی قادر است فشار شریانی را کاهش دهد (Sedighi et al., 2021). این اثر با دو مکانیزم ارتباط دارد: اول فعالیت انتی اکسیدانتی خلاصه‌های کاسنی که حاوی میزان قابل توجهی فینول‌ها و فلاونوئیدهاست که می‌تواند آسیب رگ‌های خون را بر اثر رادیکال‌های آزاد کاهش دهد؛ دوم احتمال افزایش تولید نایتریک اکساید (NO) که سبب توسع اوعیه می‌گردد (Janda et al., 2021). پودر ریشه کاسنی طی ۳۰ روز پس از استفاده، در مریضان دارای فشار بلند خون و کلسترول بالا باعث کاهش فشار خون، کلسترول و LDL شده است. در یک مطالعه کلینیکی نشان داده شده که کاسنی پس از شش هفته سطح انزایم‌های کبدی (AST, ALT) و چربی خون (کلسترول و تری‌گلیسرید) نزد مریضان مصاب به کبد چرب به طور قابل ملاحظه‌یی کاهش داده است. از این رو، کاسنی می‌تواند در بهبود فعالیت کبد و کاهش چربی مؤثر باشد (Marzban et al., 2022). در مطالعات حیوانی نیز مشاهده شده است که خلاصه الکولی ریشه کاسنی از طریق مسیر AMPK می‌تواند میتابولیزم لیپیدها را در حجرات کبدی افزایش دهد و از تجمع آن در کبد جلوگیری نماید. افزون بر آن، موجب افزایش ترشح صفرا از کبد گردیده است (Krepkova et al., 2023).

سیاتلخک به اشکال جوشانده و دم کرده برای بهبود مرض شکر و بر ضد کرم‌های روده استفاده می‌شود. تحقیقات علمی نشان داده است که برخی گونه‌های جنس *Centaurea* می‌توانند سطح قند خون

را پایین بیاورند. ترکیبات فلاونوئیدی و فینولی موجود در گیاهان *Centaurea* می‌توانند انزایم‌های الف-امیلاز و الف-گلوکوزیداز را نهی کنند، در نتیجه کاربوهایدریت‌های غذا آهسته‌تر جذب می‌شوند و سطح قند خون پایین می‌آید. همچنین، تأثیرات ضد میکروبی، ضد کرم و ضد حشره سایر گونه‌های این جنس گزارش شده است (Ahmed et al., 2023; Bensaad, et al., 2021).

برگ‌های گژدمک علف برای شکستگی استخوان، ضربه دیدگی و بهبود زخم استفاده می‌شود. مطالعات علمی نیز خواص ضد التهابی و ضد میکروبی این گیاه را تأیید می‌کند (Khomsni et al., 2022). لذا، استفاده از این گیاه برای شکستگی استخوان و ضربه دیدگی می‌تواند مفید باشد. همچنین، گزارش شده که برخی گونه‌های این جنس از جمله *A. azurea* و *A. strigosa* برای علاوه تأثیرات ضد التهابی و ضد میکروبی، بهبود زخم‌ها را تسریع می‌نمایند (Al-Qaisi et al., 2024; Chebaro et al., 2023).

پودینه برای بهبود سوءهاضمه استفاده می‌شود. تیل مفر گیاه حاوی منتول، منتون، ایزومنتون، ۱،۸-سینئول و بورنتول بوده و تأثیرات ضد میکروبی و ضد التهابی را دارا می‌باشند. مرکبات مذکور باعث تنظیم حرکات سیستم هضمی، کاهش اسپزم و افزایش ترشحات هضمی و رفع سوءهاضمه می‌گردد. همچنین، تأثیرات آرام بخش، ضد اضطراب، ضد درد، ضد تب، کاهش قند خون و ضد سرطانی گیاه نیز گزارش شده است. علاوه براین، تأثیرات ضد اسهال و محافظی آن بالای مخاط هضمی باعث شده تا برای معالجه اختلالات هضمی مورد استفاده قرار گیرد (Mikaili et al., 2013).

شیرین بویه برای معالجه زخم معده و سوءهاضمه استفاده می‌گردد. گیاه حاوی ساپونوزئیدها از جمله گلسیریزین، فلاونوئیدها مانند لیکوریتین و ایزولیکوریتین است. این ترکیبات دارای تأثیرات ضد التهابی، ضد باکتری (گلسیریزین و فلاونوئیدها رشد باکتری اچ پیلوری را نهی کرده و چسبندگی آن را به حجرات معده کاهش می‌دهد)، ضد ویروسی، انتی اکسیدانتی، کاهش دهنده قند خون و فشار خون می‌باشند (Nasiri Asl & Hosseinzadeh, 2008).

در بهسود اعضای روی زمینی گیاه *Taraxacum pseudocalocephalum* برای معالجه فشار بلند خون استفاده می‌گردد که مطالعات فارماکولوژیکی بالای حیوانات موثید فشار خون بلند آن است. همچنین، اثرات ضد التهاب، ضد سرطان، ضد باکتری و ویروسی، مدر و انتی اکسیدانتی این گیاه گزارش شده است. خلاصه ریشه این گیاه فعالیت انزایم‌های الف-گلوکوزیداز و الف-امیلاز را نهی نموده که می‌تواند قند خون را کاهش دهد (Fan et al., 2023).

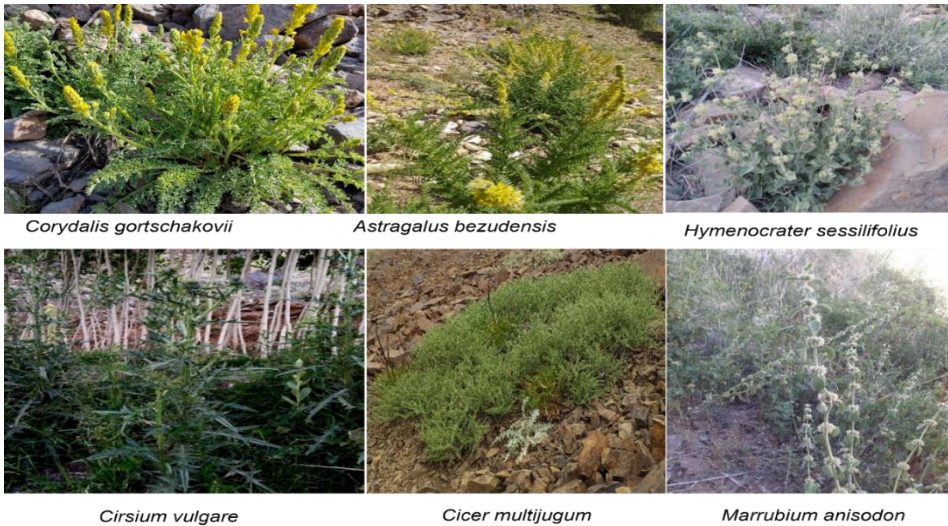
در بهسود اسپند برای معالجه گلودردی استفاده می شود که شواهد علمی نیز موثید مؤثریت آن می باشد. این گیاه دارای اثرات انتی کولین استراز و مسهل بوده و در معالجه التهاب مغز و فلج رعشه‌یی نیز استفاده می شود (بابری، ۱۳۹۳). مطالعات علمی فعالیت‌های ضد التهابی و انتی اکسیدانتی خلاصه میتانولی گیاه را اثبات نموده است. دانه‌های اسفند حاوی الکلوئیدهای هارمین، هارملین و پگانین است که باعث کاهش التهاب می شود (Abbas, et al., 2021). همچنین، خلاصه‌های گیاه رشد باکتری‌ها و فنجی‌ها را مهار می نمایند و دود حاصل از سوختن دانه‌های این گیاه خواص ضد میکروبی دارد و در کاهش میکروب‌های محیط مؤثر می باشد (Abbas et al., 2021; Al-Izzy, 2010; Filban et al., 2022).

در بهسود پیچک برای کاهش فشار بلند خون استفاده می شود. مطالعات علمی نشان داده است که ترکیبات فلاونوئیدی و فینولی (مانند کوئریتین و کلروژنیک اسید) موجود در آن باعث افزایش تولید نایتریک اکساید در حجرات اندوتلیل اوویه می شود. نایتریک اکساید یکی از عوامل مهم در استرخا عضلات ملساً جدار اوویه است که باعث توسع اوویه و کاهش مقاومت محیطی می شود. همچنین، این گیاه دارای اثرات مدرر، ضد التهابی و انتی اکسیدانتی است (Niazi et al., 2020).

اعضای روی زمینی گوش حرکت برای استخوان دردی، دردپا، سنگ گرده و ناباروری زنان استفاده می شود. گزارش شده که خلاصه‌های این گیاه خاصیت ضد التهاب و ضد درد دارند. خلاصه‌های برگ آن ممکن است برای معالجه التهاب مفصلی مفید باشد (Rathore, et al., 2023).

بررسی‌های انجام شده نشان می دهد که اکثر گیاهان طبی مورد استفاده در ولسوالی بهسود در مطالعات معاصر تا حدودی مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند و برخی از کاربردهای سنتی آن‌ها با شواهد علمی موجود هم خوانی دارد. با این حال، نتایج این تحقیق آشکار ساخت که شماری از گیاهان پرکاربرد محلی، از جمله شترخار، عدس کوهی، اوغکه، بزباش، مامیره و بابه‌پیش (شکل ۲)، علی‌رغم اهمیت طبی آن‌ها در طب سنتی، تاکنون به صورت جامع مورد بررسی قرار نگرفته‌اند. فقدان داده‌های کافی در مورد میتابولیت‌های دومی، میکانیزم‌های اثر و پروفایل ایمنی این گیاهان، خلای قابل توجهی میان دانش بومی و شواهد علمی ایجاد نموده است. در حالی که، کاربرد مکرر این گونه‌ها توسط جوامع محلی می تواند نشانه‌یی از مؤثریت بالقوه آن‌ها باشد. نبود مطالعات فایتوکیمیایی و آزمایش‌های فارماکولوژیکی، ارزیابی دقیق ارزش طبی و ایمنی مصرف آن‌ها را با محدودیت مواجه می سازد. این رو، انجام تحقیقات جامع شامل شناسایی مرکبات فعال، ارزیابی فعالیت‌های بیولوژیکی و بررسی سمیت احتمالی، به شدت توصیه می گردد. پرداختن به این گیاهان کمتر مطالعه شده نه تنها می تواند به اعتباربخشی علمی کاربردهای سنتی آن‌ها کمک نماید، بلکه امکان شناسایی ترکیبات نوین با پوتانسیل

دوایی را نیز فراهم می‌سازد. چنین تحقیقات می‌تواند نقش مهمی در توسعه دواهای گیاهی، گسترش منابع دوایی مصئون و تقویت پیوند میان دانش سنتی و علوم دوایی نوین ایفا کند.

شکل ۲: گیاهان طبی پرکاربرد و بدون شواهد علمی در بهسود (محقق)

نتیجه‌گیری

این مطالعه نشان داد که ولسوالی بهسود از تنوع قابل توجهی گیاهان طبی برخوردار است که نقش مهمی در نظام مراقبت‌های صحی سنتی جوامع محلی ایفا می‌کنند. استفاده گسترده از گیاهان طبی، به‌ویژه برای تداوی بیماری‌های شایع، بیان‌گر غنای دانش بومی و انتقال بین‌نسلی تجربیات درمانی در این منطقه است. برخی خانواده‌های گیاهی خاص، مانند Asteraceae، Lamiaceae، Fabaceae و Apiaceae، که بخش عمده‌ای از گیاهان مورد استفاده را دربر می‌گیرند، در این منطقه از غلبه و فراوانی بیشتری برخوردارند. الگوی مصرف بخش‌های گیاه و روش‌های تهیه دوا، همه بازتاب‌دهنده‌ی سازگاری میان شرایط ایکولوژیکی منطقه و انتخاب آگاهانه مردم بر اساس اثربخشی درمانی می‌باشند. با این حال، جمع‌آوری و برداشت بی‌رویه برخی اندام‌های حساس؛ مانند ریشه و کل گیاه می‌تواند تهدیدی جدی برای پایداری منابع گیاهی و تنوع زیستی منطقه محسوب شود. مستندسازی این دانش بومی نه‌تنها از نابودی آن جلوگیری می‌کند، بلکه زمینه را برای تحقیقات علمی آینده و توسعه دواهای گیاهی فراهم می‌سازد.

این مطالعه نشان داد که گیاهان علفی بخش اساسی فلور طبی منطقه بهسود است و اشکال جوشانده و دم کرده متداول‌ترین روش تهیه دواهای گیاهی از گیاهان طبی ساحه مورد مطالعه ما را تشکیل می‌دهد.

همچنین، گیاهان ثبت شده در این تحقیق بیشتر برای معالجه اختلالات سیستم هضمی، قلبی-وعایی، تنفسی، بولی-تناسلی و سیستم اسکلتی-عضلاتی استفاده می‌شوند که بازتاب‌دهنده‌ی شیوع بالای این امراض در میان جامعه بهسود است.

این تحقیق نشان داد که مردم بهسود از سواد کافی محروم بوده و ایجاب می‌نماید تا حکومت در زمینه آموزش و پرورش فرزندان این منطقه توجه جدی نماید. اکثر گیاهان مورد استفاده در بهسود به خوبی در تحقیقات معاصر مورد مطالعه قرار گرفته؛ اما برخی گیاهان از جمله شترخار، عدس کوهی، اوغکه، بزباش، مامیره و بابیه پیش تا کنون همه جانبه مطالعه نگردیده و سفارش می‌شود تا در تحقیقات فیتوشیمی و فارماکولوژیکی در نظر گرفته شوند. یافته‌ها حاکی از آن است که افراد کهن سال معلومات گسترده و عمیق‌تری در زمینه گیاهان طبی دارند، در حالی که نسل جوان آگاهی کمتر دارند. این امر ضرورت مستندسازی و انجام تحقیقات مشابه در سایر مناطق کشور را می‌نماید؛ زیرا خطر از بین رفتن دانش بومی محتمل به نظر می‌رسد.

سپاسگزاری

نویسندگان مراتب سپاس و امتنان خویش را از همکاری و مهمان‌نوازی مردم بهسود، به‌ویژه اشتراک‌کنندگان مصاحبه‌ها که دانش بومی خویش را در اختیار این تحقیق قرار دادند، ابراز می‌دارند. همچنان، از محترم پوهاند محمد نسیم صدیقی بخاطر همکاری ارزشمند شان در شناسایی گیاهان طبی و محترم شکرالله به‌خاطر همکاری در تهیه‌ی نمونه‌های هرباریومی صمیمانه قدردانی می‌نمایند.

سهم نویسندگان

نویسنده‌ی اول مسئول جمع‌آوری داده‌های میدانی، انجام مصاحبه‌ها، جمع‌آوری معلومات و نمونه‌های گیاهی و نگارش پیش‌نویس اولیه است. نویسنده‌ی دوم در طرح تحقیق، تهیه پرسشنامه، شناسایی و تأیید علمی نمونه‌ها، مشاوره‌های فارماکونوزیکی و تکمیل و تأیید نسخه‌ی نهایی مشارکت داشت. نویسندگان سوم و چهارم در تثبیت نمونه‌های هرباریومی و ورود داده‌ها همکاری داشتند.

تضاد منافع

نویسندگان این مقاله تصدیق می‌نمایند که هیچ‌گونه تضاد منافع مالی، علمی یا شخصی در ارتباط با انجام و نشر این تحقیق وجود ندارد.

منابع

- امیرزاده، م. ر. و کریمی، ع. غ. (۱۳۹۵). گیاهان طبی مورد استفاده در طبابت محلی شیخ علی. پوهنتون کابل. بامری، م. ع. (۱۳۹۴). فایتوتراپی، انتشارات عازم.
- پویا، آ. و رعنا، ف. (۱۴۰۰). اتنوبوتانی گیاهان دارویی منطقه راز و جرگلان در استان خراسان شمالی. *تحقیقات گیاهان دارویی و معطر ایران*، ۳۷(۶)، ۸۷۳-۹۰۷. <https://doi.org/10.22092/IJMAPR.2021.355645.3048>
- ثمرگل، م. و امینی، م. ه. (۱۳۹۷). دچک ولسوالی نباتی فلورا. پوهنتون کابل.
- حسینی، ص. و کریمی، ع. غ. (۱۳۹۰). گیاهان طبی مورد استفاده در طبابت عنعنوی یاولنگ ولایت بامیان. پوهنتون کابل.
- حسینی، غ. و کریمی، ع. غ. (۱۳۹۱). معرفی گیاهان طبی مستعمله در طب سنتی و عنعنوی حصه اول بهسود. پوهنتون کابل.
- زنگریز، ن. و صدیقی، م. ن. (۱۳۹۳). معرفی گیاهان طبی مستعمله در طبابت سنتی و عنعنوی ولایت کاپیسا. پوهنتون کابل.
- عبید، ع. و کریمی، ع. غ. (۱۳۹۸). گیاهان طبی مورد استفاده در بواسیر توسط طبیبان سنتی غرب شهر کابل. پوهنتون کابل.
- غیاثی، و. کریمی، ع. غ. (۱۳۹۰). مطالعه گیاهان طبی افغانستان در وقایه و تداوی سنگ‌های طرق بولی. پوهنتون کابل.
- فرزان، ع. ر. و کریمی، ع. غ. (۱۳۹۶). مطالعه اتنوبوتانیکی گیاهان طبی مورد استفاده در تداوی فرط فشار خون در دره مازانه و بابر ولایت پروان. پوهنتون کابل.
- کریمی، م. ا. و کریمی، ع. غ. (۱۳۹۴). گیاهان طبی مستعمله در طبابت محلی حصه دوم بهسود. پوهنتون کابل.
- مجتبی، س. و کریمی، ع. غ. (۱۳۹۹). گیاهان مورد استفاده در تداوی شکم دردی توسط طبیبان شهر کابل. پوهنتون کابل.
- موحد، ع. ا. و کریمی، ع. غ. (۱۳۹۷). گیاهان طبی مستعمله در تداوی سینه و بغل توسط طبیبان در غوربند. پوهنتون کابل.
- یاوری، ن. ا. و کریمی، ع. غ. (۱۳۹۵). گیاهان طبی مورد استفاده در ولسوالی مالستان. پوهنتون کابل.
- یوسفزاده، ح. و کریمی، ع. غ. (۱۳۹۲). گیاهان طبی مستعمله برای التهابات سیستم معدی معایی در طبابت سنتی افغانستان. پوهنتون کابل.
- Abbas, M. W., Hussain, M., Qamar, M., Ali, S., Shafiq, Z., Wilairatana, P., & Mubarak, M. S. (2021). Antioxidant and Anti-Inflammatory Effects of Peganum harmala Extracts: An In Vitro and In Vivo Study. *Molecules*, 26(19), 6084. <https://doi.org/10.3390/molecules26196084>
- Ahmad, M., Sultana, S., Fazl-i-Hadi, S., Ben Hadda, T., Rashid, S., Zafar, M., Khan, M. A., Khan, M. P. Z., & Yaseen, G. (2014). An Ethnobotanical Study of Medicinal Plants in the High Mountainous Region of Chail Valley (District Swat, Pakistan). *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 10(1), 36. <https://doi.org/10.1186/1746-4269-10-36>
- Ahmed, H., Kilinc, S. G., Celik, F., Kesik, H. K., Simsek, S., Ahmad, K. S., Afzal, M. S., Farrakh, S., Safdar, W., Pervaiz, F., Liaqat, S., Zhang, J., & Cao, J. (2023). An Inventory of Anthelmintic Plants Worldwide. *Pathogens*, 12(1), 131. <https://doi.org/10.3390/pathogens12010131>

- Ali, T., Javan, M., Sonboli, A., & Semnani, S. (2012). Evaluation of the antinociceptive and anti-inflammatory effects of the essential oil of *Nepeta pogonosperma* Jamzad et Assadi in rats. *DARU Journal of Pharmaceutical Sciences*, 20(1), 48. <https://doi.org/10.1186/2008-2231-20-48>
- Al-Izzy, M. H. (2010). Antimicrobial Effects of Aqueous and Alcoholic Extracts of *Peganum Harmala* L. Seeds on Two Types of Salivary Isolated Microorganisms in Al-Ramadi City. *Journal of King Abdulaziz University-Medical Sciences*, 17(4), 3–17. <https://doi.org/10.4197/Med.%252017-4.1>
- Al-Medhtiy, M. H., Mohammed, M. T., Raouf, M. M. H. M., Al-Qaaneh, A. M., Jabbar, A. A. J., Salih, M. I., Hassan, R. R., Hassan, A. O., Abdulla, M. A., Mamand, S. F., Ameen, M. M., & Ismail, P. A. (2024). Ephedra intermedia alleviates ethanol-mediated gastric ulcer in rats by anti-inflammatory and antioxidant mechanisms. *Baghdad Science Journal*, 9(S2), 154–161. <https://doi.org/10.21123/bsj.2024.10952>
- Al-Qaisi, T., Al-Rawadeih, S., Alsarayreh, A., Qaisi, Y. A., Al-limoun, M., Alqaraleh, M., & Khleifat, K. (2024). The effects of *Anchusa azurea* methanolic extract on burn wound healing: Histological, antioxidant, and anti-inflammatory evaluation. *Burns*, 50(7), 1812–1822. <https://doi.org/10.1016/j.burns.2024.05.001>
- Amini, M. H., Kalsi, V., Kaur, B., Khatik, G. L., Lobo, R., Singh, G., Agarhari, U. C., Yele, S., & Suttee, A. (2017). Phytochemical Screening and Antioxidant Activity of *Heracleum afghanicum* Kitamura leaves. *Research Journal of Pharmacy and Technology*, 10(10), 3498. <https://doi.org/10.5958/0974-360X.2017.00626.6>
- Ayazi, H., Karimi, A.G., Azizian-Shermeh, O., & Kaykhahi, M. (2026). Green phytosynthesis of silver nanoparticles using a novel plant source: *Heracleum afghanicum* Kitamura. 13(3), 579–591. <https://doi.org/10.22034/jcbms.2025.2069146.1015>
- Aydın Kurç, M., Orak, H. H., Gülen, D., Caliskan, H., Argon, M., & Sabudak, T. (2023). Antimicrobial and Antioxidant Efficacy of the Lipophilic Extract of *Cirsium vulgare*. *Molecules*, 28(20), 7177. <https://doi.org/10.3390/molecules28207177>
- Bensaad, M. S., Dassamiour, S., Hambaba, L., Saidi, A., Melakhsou, M. A., Nouicer, F., Baghiani, A., Khennouf, S., Kahoul, M. A., & Kadrine, N. (2021). In vivo investigation of antidiabetic, hepatoprotective, anti-inflammatory, and antipyretic activities of *Centaurea tougourensis* Boiss. & Reut. *Journal of Physiology and Pharmacology*, 72(3), 439–449. <https://doi.org/10.26402/jpp.2021.3.12>
- Breckle, S.-W., Hedge, I. C., Rafiqpoor, M. D., & Dittmann, A. (2013). Vascular plants of Afghanistan: An augmented checklist. *Scientia Bonnensis*.

- Breckle, S.-W., & Rafiqpoor, M. D. (Eds.). (2021). *Flūrā wa pūšiš-i gīyāhī Šāh Fūlādī - Kūha Bābā: = Flora and vegetation of Shāh Fulādi - Kohe Bābā: Bāmyān - Afghanistan*. M. Daud Rafiqpoor.
- Chebaro, Z., Badran, A., Maresca, M., Baydoun, E., & Mesmar, J. E. (2023). Ethnopharmacology and therapeutic potential of *Anchusa strigosa*: A comprehensive review. *Frontiers in Pharmacology*, 14, 1301154. <https://doi.org/10.3389/fphar.2023.1301154>
- Chehregani, A., Mohsenzadeh, F., Mirazi, N., Hajisadeghian, S., & Baghali, Z. (2010). Chemical composition and antibacterial activity of essential oils of *Tripleurospermum disciforme* in three developmental stages. *Pharmaceutical Biology*, 48(11), 1280–1284. <https://doi.org/10.3109/13880201003770143>
- Devi, S., & Singh, R. (2017). Assessment of lipid lowering effect of *Nepeta hindostana* herb extract in experimentally induced dyslipidemia. *Journal of Nutrition & Intermediary Metabolism*, 9, 17–23. <https://doi.org/10.1016/j.jnim.2017.08.002>
- Fan, M., Zhang, X., Song, H., & Zhang, Y. (2023). Dandelion (*Taraxacum* Genus): A Review of Chemical Constituents and Pharmacological Effects. *Molecules*, 28(13), 5022. <https://doi.org/10.3390/molecules28135022>
- Filban, F., Ravanbakhsh, M., Poormohammadi, A., Khaghani, S., Sadeghi-Nejad, B., Neisi, A., & Goudarzi, G. (2022). Antimicrobial properties of *Peganum harmala* L. seeds' smoke in indoors: Applications and prospects. *Environmental Monitoring and Assessment*, 194(1), 17. <https://doi.org/10.1007/s10661-021-09665-z>
- Griskeviciene, U., Dambrauskiene, J., Marksa, M., Mazeliene, Z., Vainoriene, R., & Ivanauskas, L. (2024). Effect of the Phenological Stage on the Phenolic Composition, and Antioxidant and Antimicrobial Properties of *Cirsium vulgare* (Savi) Ten. Extracts. *Life*, 14(9), 1191. <https://doi.org/10.3390/life14091191>
- Janda, K., Gutowska, I., Geszke-Moritz, M., & Jakubczyk, K. (2021). The Common Cichory (*Cichorium intybus* L.) as a Source of Extracts with Health-Promoting Properties—A Review. *Molecules*, 26(6), 1814. <https://doi.org/10.3390/molecules26061814>
- Jassbi, A. R., Eghtesadi, F., Hazeri, N., Ma'sumi, H., Valizadeh, J., Chandran, J. N., Schneider, B., & Baldwin, I. T. (2017). The roots of *Salvia rhytidea*: a rich source of biologically active diterpenoids. *Natural Product Research*, 31(4), 477–481. <https://doi.org/10.1080/14786419.2016.1188096>
- Karimi, A. G. (2016). Traditional use of medicinal plants in Frinjal village, Ghorband, Parwan, Afghanistan (in Persian). *DERMAL*, the Scientific Journal of Faculty of Pharmacy, Kabul University 1(1), 55–62.
- Karimi, A. G. (2024). Traditional Use of Medicinal Plants in Afghanistan with Respect to the Kabul and Parwan Regions [Philipps-Universität Marburg; Application/pdf]. <https://doi.org/10.17192/Z2023.0051>

- Karimi, A. G., Fritsch, R. M., Hassani, M., & Xiang, C.-L. (2024). Baseline Survey of Plant Species Along Salang Road in Afghanistan. *Journal of Natural Science Review*, 2(3), 17–28. <https://doi.org/10.62810/jnsr.v2i3.86>
- Karimi, A. G., & Ito, M. (2012). Sedative effect of vapor inhalation of essential oil from *Heracleum afghanicum* Kitamura seeds. *Journal of Essential Oil Research*, 24(6), 571–577. <https://doi.org/10.1080/10412905.2012.728085>
- Karimi, A. G., & Keusgen, M. (2023). Medicinal Plants traditionally used for blood sugar lowering in the Kabul and Parwan regions of Afghanistan. *Hamdard Medicus*, 66(2), 19–28.
- Karimi, A. G., & Keusgen, M. (2025). Ethnobotanical Survey of Prominent Medicinal Plants in the Kabul and Parwan Regions of Afghanistan. *Hamdard Medicus*, 68(2), 23–43.
- Karimi, A. G., Keusgen, M., Breckle, S. W., Fritsch, R., Rafiqpoor, M.D., Babury, M. O., Seddiqui, M. O., Faqiri, S. M., Mozaffari, A. H., & Tokhi, Z. (2019). Ethnomedicinal Study of Plants Used by People in Ghorband Valley (Parwan, Afghanistan). *Hamdard Medicus*, 62(2), 5–30.
- Karimi, A.G. (2025). Taxonomic Diversity of Medicinal Plants in the Herbarium of the Faculty of Pharmacy: Collection, Identification, and Documentation [Presentation].
- Keusgen, M., Breckle, S.-W., Fritsch, R. M., Hedge, I. C., & Rafiqpoor, M. D. (with Karimi, A. G., Babury, M. O., Faqiri, S. M., & Ataei, N.). (2020). Medicinal plants of Afghanistan. DCM Druck Center GmbH, Presseverlag.
- Khomsî, M. E., Imtara, H., Kara, M., Hmamou, A., Assouguem, A., Bourkhiss, B., Tarayrah, M., AlZain, M. N., Alzamel, N. M., Noman, O., & Hmouni, D. (2022). Antimicrobial and Antioxidant Properties of Total Polyphenols of *Anchusa italica* Retz. *Molecules*, 27(2), 416. <https://doi.org/10.3390/molecules27020416>
- Kianitalaei, A., Feyzabadi, Z., Hamedi, S., & Qaraaty, M. (2019). Review of Pharmacological Effects of Glycyrrhiza sp. And its Bioactive Compounds. *Phytotherapy Research*, 9(S2), 154–161. <https://doi.org/10.1002/ptr.2362>
- Krepkova, L. V., Babenko, A. N., Lemyaseva, S. V., Saybel, O. L., Sherwin, C. M., & Enioutina, E. Y. (2023). Modulation of Hepatic Functions by Chicory (*Cichorium intybus* L.) Extract: Preclinical Study in Rats. *Pharmaceuticals*, 16(10), 1471. <https://doi.org/10.3390/ph16101471>
- Marzban, M., Bahrami, M., Kamalinejad, M., Tahamtan, M., Khavasi, N., Haji Monfared, M., & Jameshorani, M. (2022). The therapeutic effects of chicory seed aqueous extract on cardio-metabolic profile and liver enzymes in nonalcoholic fatty liver disease: a double blind randomized clinical trial. *Immunopathologia Persa*, 10(2), e28262. <https://doi.org/10.34172/ipp.2022.28262>

- Mikaili, P., Mojaverrostami, S., Moloudizargari, M., & Aghajanshakeri, S. (2013). Pharmacological and therapeutic effects of *Mentha Longifolia* L. and its main constituent, menthol. *Ancient Science of Life*, 33(2), 131. <https://doi.org/10.4103/0257-7941.139059>
- Nasiri Asl, M., & Hosseinzadeh, H. (2008). Review of Pharmacological Effects of *Glycyrrhiza* sp. And its Bioactive Compounds. *Phytotherapy Research*, 22(6), 709–724. <https://doi.org/10.1002/ptr.2362>
- Pawera, L., Verner, V., Termote, C., Sodobekov, I., Kandakov, A., Karabaev, N., Skalicky, M., & Polesny, Z. (2016). Medical ethnobotany of herbal practitioners in the Turkestan Range, southwestern Kyrgyzstan. *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*, 85(1). <https://doi.org/10.5586/asbp.3483>
- Sajjadi, S. & Ghannadi, A. (2005). Essential oil of Persian sage (*Salvia rhytidea* Benth.). *Acta Pharmaceutica*, 55(3), 321–326. <https://hrcak.srce.hr/16781>
- Sedighi, M., Cheraghi, M., Faghihi, M., Rahimi-Madiseh, M., Kiani, A. A., Dehghani, M., Rasouljan, B., & Nazari, A. (2021). Hypotensive effect of *Cichorium intybus* extract in rats. *Journal of Herbmmed Pharmacology*, 10(2), 257–261. <https://doi.org/10.34172/jhp.2021.29>
- Sharifi-Rad, J., Herrera-Bravo, J., Semwal, P., Painuli, S., Badoni, H., Ezzat, S. M., ... & Cho, W. C. (2022). *Artemisia* spp.: an update on its chemical composition, pharmacological and toxicological profiles. *Oxidative Medicine and Cellular Longevity*, 2022(1), 5628601. <https://doi.org/10.1155/2022/5628601>
- Süntar, I. (2020). Importance of ethnopharmacological studies in drug discovery: Role of medicinal plants. *Phytochemistry Reviews*, 19(5), 1199–1209. <https://doi.org/10.1007/s11101-019-09629-9>
- Taheri, Y., Quispe, C., Herrera-Bravo, J., Sharifi-Rad, J., Ezzat, S. M., Merghany, R. M., ... & Cho, W. C. (2022). *Urtica dioica*-derived phytochemicals for pharmacological and therapeutic applications. *Evidence-based Complementary and Alternative Medicine*, 2022(1), 4024331. <https://doi.org/10.1155/2022/4024331>
- Tang, S., Ren, J., Kong, L., Yan, G., Liu, C., Han, Y., Sun, H., & Wang, X.-J. (2023). *Ephedrae Herba*: A Review of Its Phytochemistry, Pharmacology, Clinical Application, and Alkaloid Toxicity. *Molecules*, 28(2), 663. <https://doi.org/10.3390/molecules28020663>
- Torres-Avilez, W., Medeiros, P. M. D., & Albuquerque, U. P. (2016). Effect of Gender on the Knowledge of Medicinal Plants: Systematic Review and Meta-Analysis. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2016(1), 6592363. <https://doi.org/10.1155/2016/6592363>
- Zheng, Y., Ren, W., Zhang, L., Zhang, Y., Liu, D., & Liu, Y. (2020). A Review of the Pharmacological Action of *Astragalus Polysaccharide*. *Frontiers in Pharmacology*, 11, 349. <https://doi.org/10.3389/fphar.2020.00349>